

«Köşgi-balabanlar bakar...»

Araza

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Nukdaýnazar, Türkmen dili
написано kitapcy | 26 январа, 2025

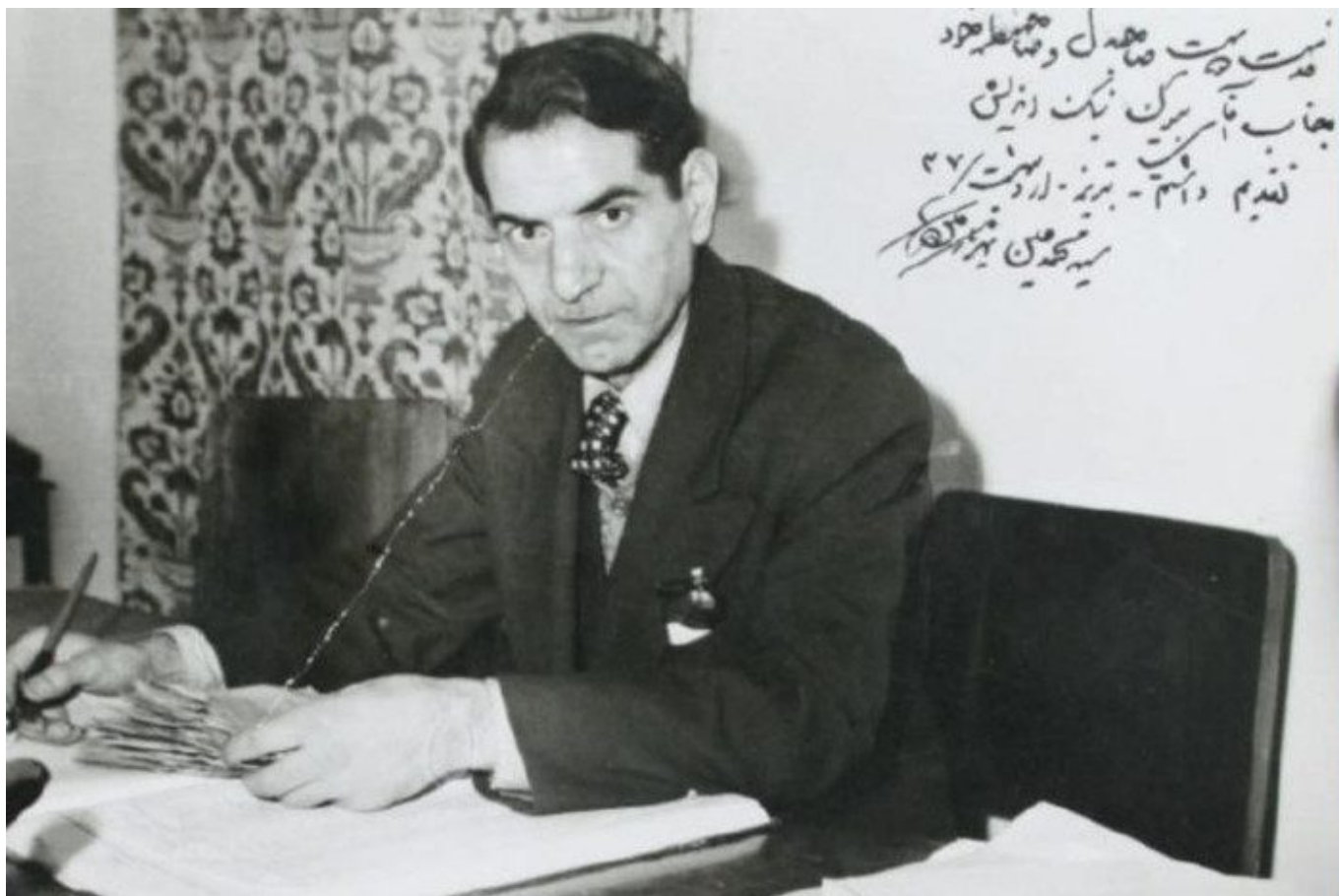
"Köşgi-balabanlar Araza bakar..." «KÖŞGI-BALABANLAR ARAZA
BAKAR...» ÝAZYJY ULY JEMGYÝETI NÄDIP ASSIMILIZASIÝADAN GORAP
BILDI?

Türkiýäniň žurnalistdir ýazyjy sülsadynyň aglaba köpçüligi
familiýasyna seredip, Mesut Pezeşkiýany ermenidir öýtdi... Haýp,
haýp, haýp...

Ankarada ýaşan, Azerbaýjan respublikasyny esaslandyryjy
Mämmedemin Resulzadanyň eline 1954-nji ýylyň ortalarynda goşgy
bilen ýazylan roman-poema gelip düşdi.

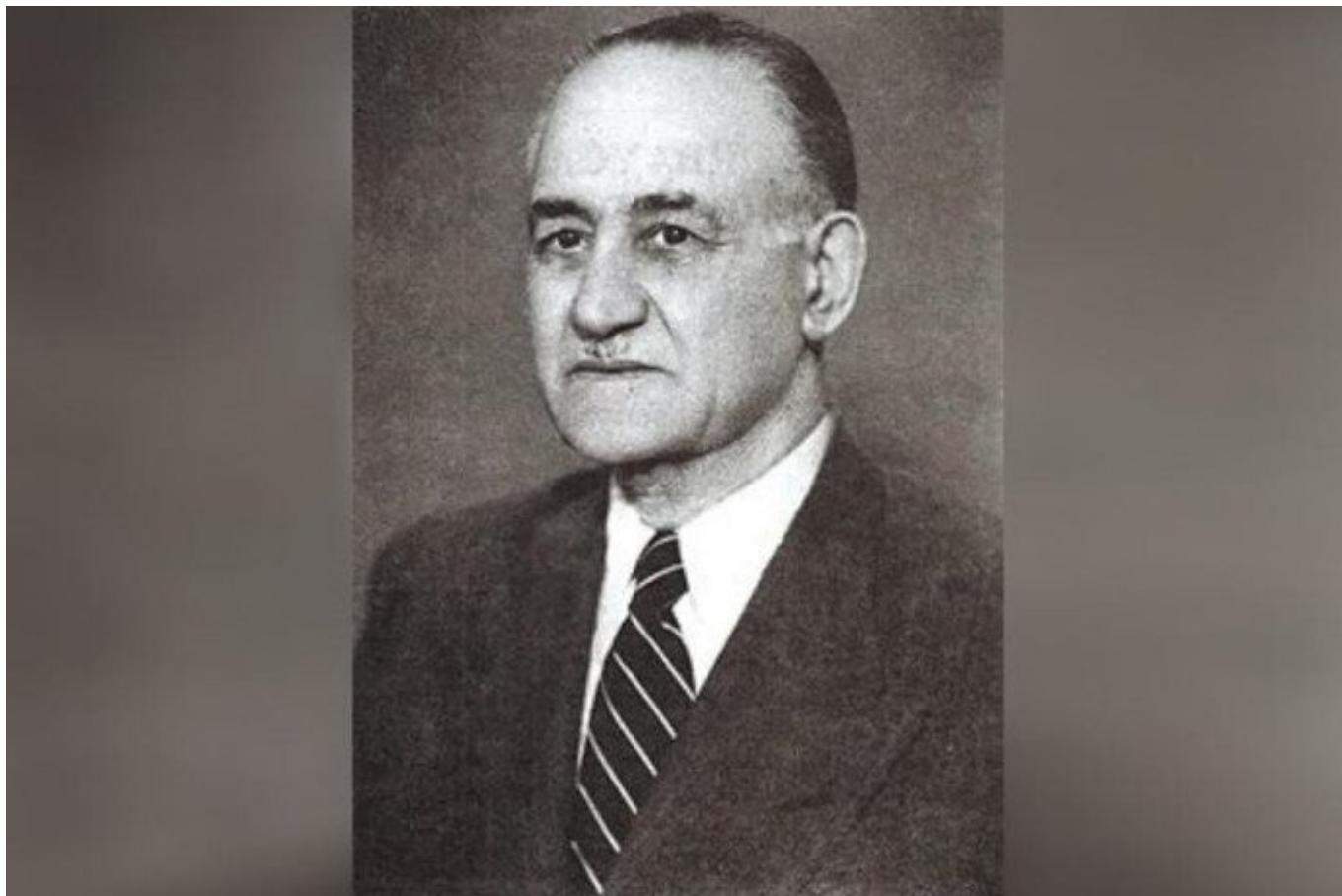
Tähranda häzirbegjan türk(men) dilinde çap edilen «Haýdarbaba
salam» atly poemasyň awtory Muhammet Hüseyin Şähriýardy.

Muhammet Hüseyin Şähriýar

«Haýdarbaba salamyň» Mämmedemin Resulzada ýetirilmeginiň simwoliki-taryhy ähmiýeti bardy. Çünki ýaş Resulzada Gajar dinasiýasynyň agalygy astyndaky Eýranda 1908-1911-nji ýyllarda žurnal çykardypdy, konstitution-monarhiýa geçmek ugrundaky hereketi goldapdy we «Eýran türkleri» sözüni syýasy ulanyşyga girizipdi.

Ýarym asyrdan soň dünýä syýasy taryhynyň iň ynsanperwer döwlet dolandyryş pelsepesini kemala getirmegi we praktikada ulanmagy başaran Resulzadanyň öňünde bu gezek syýasy däl-de, edebi hadysa keserdilip goýlupdy. Mämmedemin beg bu gezek çeper eser arkaly taryh ýazma mümkinçiligini sypdyrmady.

Mammedamin Resulzada

Şol taryhyň içinde iki prinsip saklanýardy: Sekiz ýyl öň (1945-1946-njy ýylyň Töwriz merkezli Häzirebegjan Demokratik Respublikasy) garaşsyz döwleti elden gideren jemgyýete garşy ýöredilýän assimilization syýasata garşy dim-dik durulmagy we 1828-nji ýylda bölek-büçek edilen milli bitewiligiň «agzybirlik we jebislik» idealynyň goragy.

«Haýdarbaba salam» poemasy barada ýazan «Edebi hadysa» makalasy bilen ikisi boýunça-da tapawutlanan Mammedamin Resulzada 1955-nji ýylyň 6-njy martynda aradan çykdy.

Garaşsyz Häzirbegjan döwletini gurup, «halkyna azatlygyň tagamyny datdyran» lider çeper eser arkaly halkyň «agzybirlik we jebislik» pelsepesini döredipdi.

Mesut Pezeşkiýan / Fotosurat: AA

Ine, öňlin-soňlyn aýdylan hemme zady bir gyra goýup, Mesut Pezeşkiýanyň Eýranyň prezidentligine talaşgärligini goýmagyna diňe şu nukdaýnazardan seretmelidi we şol talaşgärlige şu gözden baha bermelidi.

Mämmedemin Resulzadanyňam maksady şody. Uly makalasynda Şähriýaryň «Haýdarbaba salam» poemasyňy düýpli analiz eden Mämmedemin Resulzada şeýtmek nilen Şähriýary Türkiýä, Türkiýäň üsti bilenem dünýä tanatmaga mümkinçilik tapypdy.

1951-nji ýylda Nyzamy Genjewiniň Ankarada çap edilen kitaby dünýä gündogarşynaslygynyň iň ygtybarly çeşmelerinden biri bolmak bilen Nyzamyny «pars şahyry» hökmünde tanatmaga synanyşan şowinistik propoganda garşy-da iň gowy jogapdy.

Kitap gymmatyny häzirem ýitirenok, ertirem ýitirmejegini bilýäris.

Türkiýe Eýran Häzirbegjanyny pars şowinizmi assimilizasiýasyndan gorajak ýazyjyny şunuň ýaly tanan bolsa, «Haýdarbaba salam» poemasy Sowet Azerbaýjanyndaky milli hakydanyň oýanmagyna itergi berdi:

1946-njy ýylda Töwriz merkezli milli döwletini elden gideren häzirbegjan türkleriniň aglabasy Bakuwa gitdi, gidenleriň arasynda Şähriýaryň garyndaşlaryndan bolan, soňky ýyllarda

görnükli edebiyatşynas alymlaryň biri bolup ýetişen Ebulfeýz Hüseýni-de bardy.

Milli döwletiniň ýykylmagy netijesinde Bakuwa gitmeli bolan professor Mämmetzada «Haýdarbaba salamy» kirill elipbiýinde Bakuda telim gezek çap etdi. Ebulfeýz Hüseýniniň özüne ýazan hatyndan ýiti täsirlenen Muhammet Hüseýin Şähriýar garyndaşy bolan çagalyk ýoldaşynyň Bakuwa giden ogluna şygyr bilen jogap hatyny ýazyppy:

«El bilbili, sen meniň öz balamsyň...»

Ebulfeýz Hüseýniniň kakasy Emir Arslan Şähriýaryň ýakyn garyndaşydy.

«Hasret» tahallusy bilen şygyrlar ýazan Hüseýniniň hatyndan täsirlenen Şähriýaryň ýazan jogap haty diňe XX asyryň başlaryndan bäri Töwrizden, Urmiýeden, Hoýdan, Zenjandan, Maragadan, Erdebilden Bakuwa gidenleriň ykbalyny suratlandyrmak bilen çäklenmän, 1946-njy ýylda milli döwletiň ýykylmagy netijesinde dürli ýurtlarda pasportsyz-watansyz ýaşamaga mejbur bolan ýüz müňlerçe adamyň hasratyny beýan edýärdi. Hem gürrüňsiz Araz çayynyň arasyny bölen Häzirbegjan ýurdunyň adamlarynyň tragiki ykbalyny.

*Diýip, ölsem ne halky zar istärin,
Ne gubrumyň üstünde gülzär istärin,
Arazyň boýunda mazar istärin.
Açyk goýuň, gözüm o ýary görsün,
O sazly-sözli Şähriýary görsün...*

• «Edil häziriň özünde Şähriýary görmesem, yzyna gaýtjakdyryn...»

Patyşa Russiýasynyň gündogarşynaslyk ylmyny dowam etdirmegi bilen pars edebiyatynyň aýratynlyklaryny parslaryň, arap edebiyatynyň aýratynlyklaryny araplaryň özünden has gowy bilýän hünärmenleri ýetişdiren SSSR-iň hut Pehlewi şanyň islegi bilen Tährana işlemäge ugradan alymlaryndan biri professor Rüstem Alyýew 1969-njy ýylyň ýazynda Tährana aýak

basan badyna «Edil häziriň özünde Şähriýary görmesem, yzma gaýtjakdyryn...» diýipdir. Ol öz diýenini tutup duransoň, Tähran režimi 1929-njy ýylda ikilenç gaýdyp gelmezlik niýeti bilen Tährandan çykyp giden Muhammet Hüseyin Şähritary awtoulaga mündürüp, Tährana – professor Rüstem Alyýew bilen duşuşmaga äkitmäge mejbur bolupdy.

Professor Rüstem Alyýew

1905-nji ýylda Töwrizde dünýä inen Muhammet Hüseyin Şähriýar

Tähran uniwersitetinde okap ýörkâ halaştan gyzy bilen duşuşmagy belleşipdir, emma ertire çenli garaşandygyna garamazdan gyz gelmändir, üstesine ol eýran kontrrazwedkasynyň ýokary wezipeli gullukçysyna adaglanypdy. Muny diýseň ýokuş gören şahyr Tährandan çykyp gitmegi makul bilipdir.

Durmuşyny agdar-düňder eden bu ýagdaýdan ýiti täsirlenen Şähriýar «Behçedabat ýatlamasy» atly şygyrynda duýgularyny şeýle beýan edipdir:

*«Hemme uklap ýatyr, bir Alla oýa,
birem men oýa
Men aşakda kimse ýok Ondan-da ýokary»*

Alym Rüstem Alyýewiň güýji Tähran režimini Şähriýary Töwrizden Tährana getirmäge mejbur edenden soň, özara duşuşan Şähriýar bilen professor daň atýança gürleşip oturypdyr.

On iki ýyl öň Stambulda Şähriýaryň körpe ogly Hadi beý bilen görşüpdim. Men şonda ondan kakasynyň Rüstem Alyýew baradaky pikirini sorapdym. Hadi beý: «Şähriýar Rüstem Aliýewiň alty dilde professor bolandygyny aýdypdy» diýdi (Çagalary-da şahyryň adyny Şähriýar diýip tutýarlar).

Hadi Şähriýar we Maýis Alizade

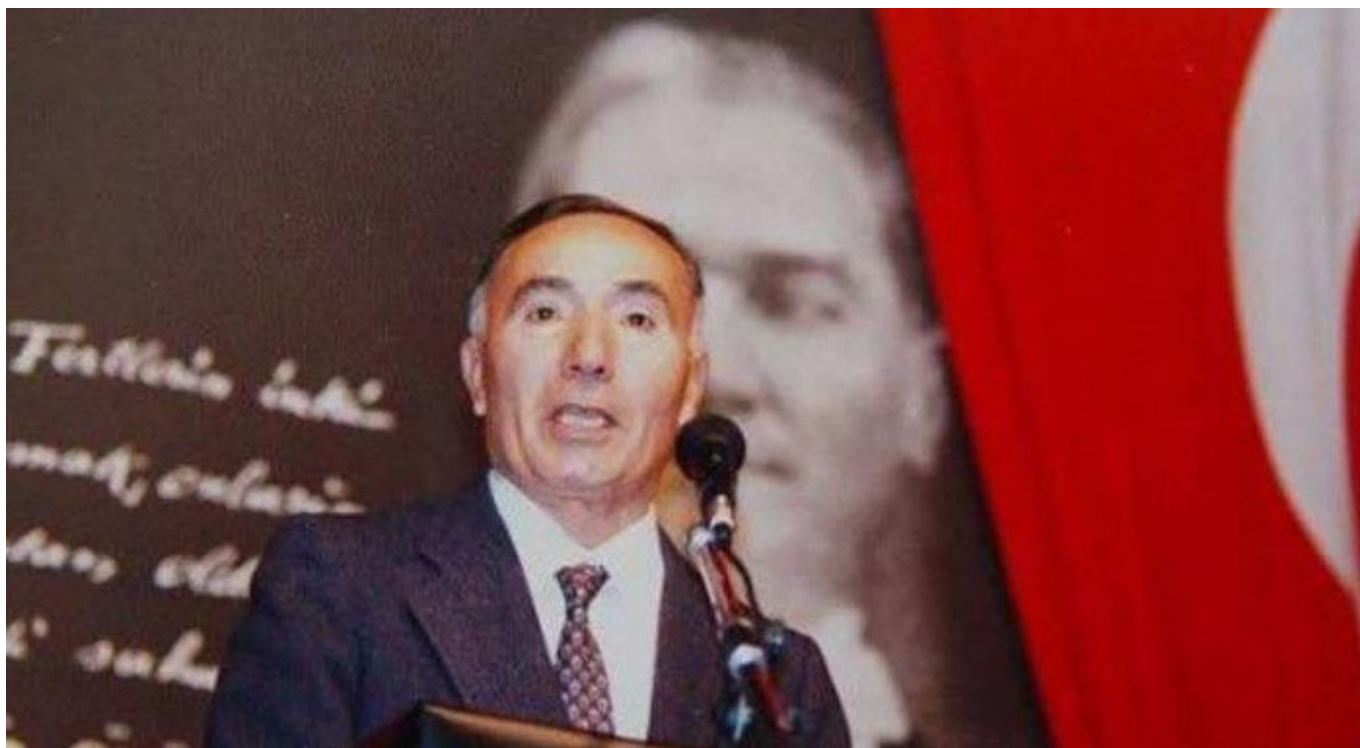
1972-nji ýylda Rüstem Alyýew etmeli işini tamamlandan soň gara ýol arkaly Bakuwa gaýdyp gelende, sowet serhetçileri bilen özara düşünişmezlik dörap tussag astyna alnypdy we birnäçe ýyl türmede ýatmaly bolupdy. Muhammet Hüseýin Şähriýar ýazan iki sygyry bilen professor Rüstem Alyýewiň arkasynda durupdyr we arasy bölünen iki Häzirbegjanda milli duýgusy bolan her kesiň gözünü şu bentler bilen nemlendiripdi:

*«Rüstem, Bakudan söýle maňa, jan saňa gurban,
Töwriz saňa laýyk nedir, Tähran saňa gurban!»*

• Türkologiyanyň görnükli wekili professor Muharrem Erginiň «Azeri türkçesi» kitaby

Mämmedemin Resulzadanyň 1954-nji ýylda Muhammet Emin Şähriýary Türkiýä tanatmagy ilki başda «Haýdarbaba salam» ýaly şahyryň beýleki eserleriniňem aýratynlyklarynyň üstünde durup geçýän ylmy-barlag işleriniň geçirilmegine sebäp bolupdyr.

Professor Muharrem Ergin

Bularyň başynda professor Ahmet Jaferoglydan soň Türkiýe türkologiýasynyň görnükli wekillerinden profeasor Muharrem Erginiň «Azeri türkçesi» kitaby bar. 376 sahypalyk kitapda «Haýdarbaba salamyň» dil aýratynlyklary hemmetaraplaýyn öwrenilipdir.

Kitaby okan töwrizli poçtalýon 1986-njy ýylda Stambul uniwersitetinde işleýän professor Ergini görmäge gelende birnäçe sany töwriz almasyny getiripdir.

Tolgunan professor Ergin töwriziň elwan yaňakly almalaryna «Durmuşyň iň manyly sowgady» diýipdi.

1988-nji ýylyň 18-nji sentýabrynda Şähriýaryň aradan çykandygy barada habary Stambulda geçirilýän Halkara Türkologiýa konferensiýasyna gelip gowşanda, çykyşlary ýatyran professor Muharrem Ergin konferensiýa gatnaşyjylary Muhammet Hüseyin Şähriýaryň hormatyna baş egmäge çagyrypdy.

Şahyryň ölüm habary Bakuwa ýeten badyna öýlerde yas tutulypdyr, möwlit okadylypdyr, zyýapatlar berlipdir.

Professor Halyl Ryzanyň «Göýä dag ýykylan ýaly boldy» makalasyň döreden täsiri häzirem hakydamdan çykanok...

• **Iň maýda mümkinçiligi-de ulanan Ebulfeýz Elçibey: «Hakyňam**

bükülmez goly, dönmez ýüzi bar»

1979-njy ýylda Töwrizde çap edilen «Haýdarbaba salam» kitabyňyň illýustrasiýalaryny bakuwly suratkeş Fahretdin Mämmetweliýew çekipdi.

Hem «Haýdarbaba salamyň» Töwrizde çap edilmegini, hemem Fahretdin Mämmetweliýewiň kitabyň illýustrasiýalaryny çekmegini amatly mümkinçilik hasaplan Ebulfeýz Elçibey makalasyna «Hakyňam bükülmez goly, dönmez ýüzi bar» adyny goýupdy. («Azerbaýjan» žurnaly, 1981 ýylyň fewral aýyndaky sany).

Prezident bolandan soňam Elçibeyiň dilinden düşürmedik üç şahyrynyň biri Muhammet Fuzuly, ikinjisi Mehmet Akif Ersoý, üçünjisi Muhammet Hüseyin Şähriýar bolupdy.

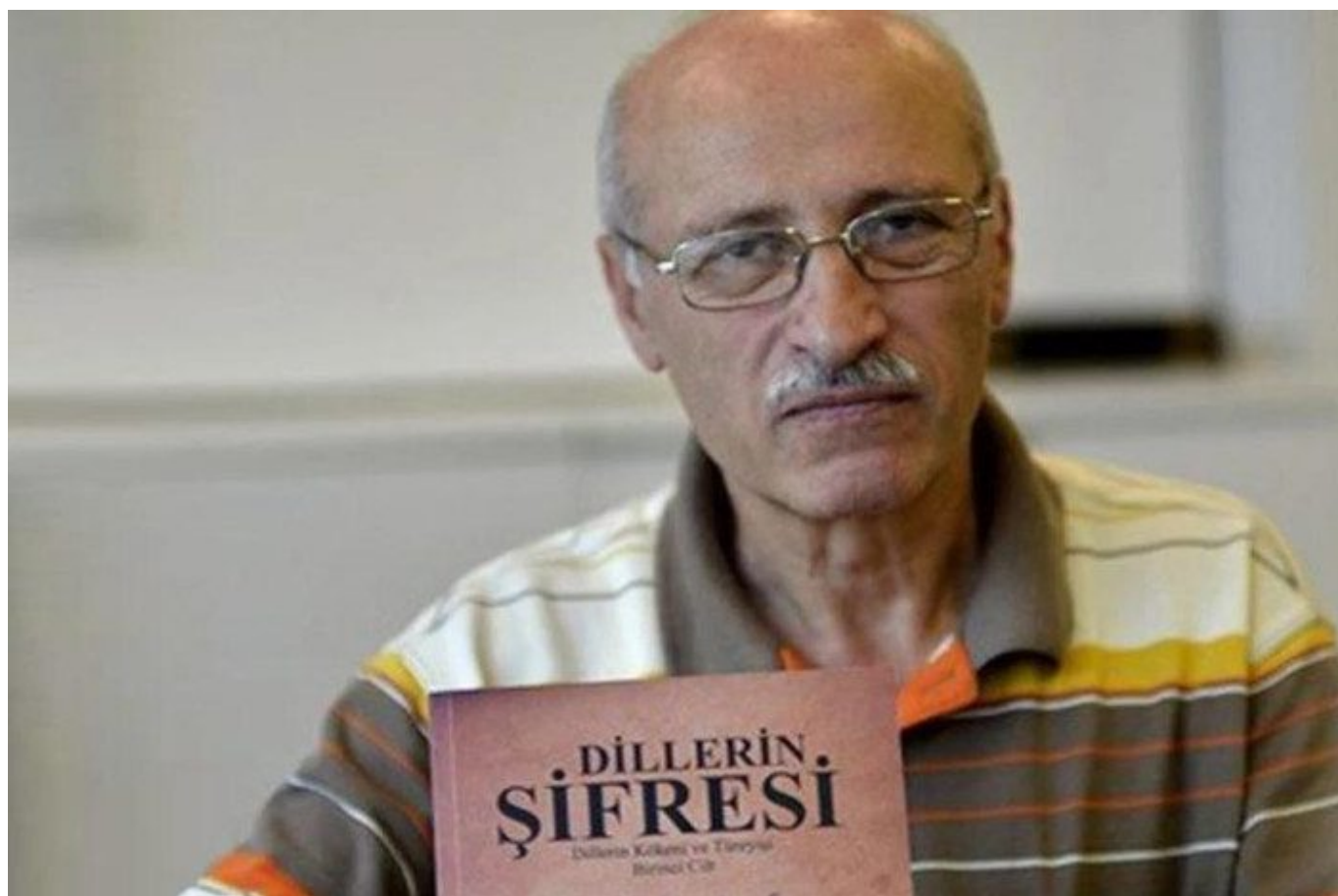
Ebulfeýz Elçibey

Ebulfeýz Elçibeyiň aradan çykmagynyň onunjy ýyly mynasybetli ýazan makalamyň giriş bölegine ýerleşdirilen şu setirler Şähriýardan başga kime mahsus bolup biler?

*Orramsy gaş alan helme gözi gaşdan aýyrmuş,
Jellat gamasy bilen bedeni başdan aýyrmuş,
Jandan jigeri, gardaşy gardaşdan aýyrmuş.*

Bir millete taryh boýy bir pajyga dogmuş
Biz illeriň ol gahryman ehsasyny (duýgusuny) bogmuş...

Ynha, şu «Bir millete taryh boýy bir pajyga dogmuş» setiri diňe şowinist pars režiminiň golastyndaky Eýran Häzirbegjanynda däl, şol bir wagtyň özünde Baku merkezli Azerbaýjan respublikasynda günde-günaşa bolýan adam hukuklary bozulmalarynyňam iň aýy daşyna syzylýp çykmasydyr.

Dr. Yusuf Gedikli

• **Yusuf Gedikliň taýýarlan «Şähriýar. Türk dilinde şygrylar ýygnyndysy» kitaby**

Türk dilinde 99 şygrydan ybarat kitap düşündirişler bilen ilkinji gezek 1990-njy ýylda çap edilenden bäri, eger ýalňyşmaýan bolsam alty gezek çap edildi.

Hormatly agam, doktor Ýusuf Gedikli 1988-nji ýylyň 13-nji martynda ömrüniň soňky aýlarynda Muhammet Emin Şähriýary Töwriz hassahanasynda görüp, agzyndan birnäçe söz alyp bilipdir. Nähili nesibeli adam.

1996-njy ýylda Azerbaýjan Ylymlar Akademiýasynyň Edebiýat boýunça ylmy-barlag institutynyň direktory, görnükli alym, professor Ýaşar Karaýewiň goldawy bilen Şähriýaryň türk dilindäki şygrylary boýunça doktorlyk dissertasiýasyny goran Ýusuf Gedikli häirem bu ugurda Türkiýäniň iň sowatly şahsyýeti hasaplanýar.

• **Jemleme ýerine gysgaça...**

Muhammet Hüseyin Şähriýaryň şahyrana aýratynlygy we Eýran Häzirbagjany türkçesinde ýazan şygrylary diňe abysyz uly halky assimilizasiýadan gorap oňmady, şol bir wagtyň özünde bu aýratynlyk ikä bölünen Häzirbegjanyň soňky segsen ýyldan bäri agzybirligiň we jebisligiň simwoly hökmünde kabul edildi.

Hem Eýranyň häzirki sistemasynyň rugsat berip-bermezligini bir ýana goýup, şu hususdan arkaýyn bolup bilersiňiz: Häzirbegjan türki Mesut Pezeşkiýanyň häzirki wagtda Eýranyň prezidentligine kandidaturasyny goýup bilmeginiň iň uly sebäpkäri dini lider Hamaney däl-de, «Haýdarbaba salamyň» awtory şahyr Muhammet Hüseyin Şähriýardyr!

Pezeşkiýanyň prezident saýlanandygy sebäpli bolsa, Eýranyň diňe Häzirbegjan sebitleriniň däl, eýsem ýurtdaky asly türki kaşkaýlaryň, türkmenleriň we beýleki kowumlaryň Muhammet Hüseyin Şähriýaryň Töwrizdäki guburynyň başynda şahyryň ruhuna «Fatyha» okamagy gerek.

Türkiýedäkiler bolsa Mämmedemin Resulzadanyň Ankaranyň «Jebeji Asry» gonamçylygyndaky guburynyň başynda esaslandyryjy lideriň ruhuna «Fatyha» okasynlar. Çünki kyrk million häzirbegjanly türki «Haýdarbaba salamyň» üsti bilen aýak üstünde saklap, öz milli aýratynlygyny assimillesmekden köp derejede gorap saklady.

Ynha, biz elmydama **«Ene dilde güýçli edebiýaty bolmadyk hiç bir jemgyýet azat bolup bilmez»** diýenimizde, edebiýatyň şu

aýratynlygyny göz öňüne tutýarys.

Terjimeçiniň belligi: *Kitapçy saýtynda dürli ýurtlaryň syýasatyna, medeniýetine, edebiýatyna, gündelik durmuşyna, sosial gurluşyna degişli terjime edip goýýan makalalarymyzda biz hem türkmen diliniň şu aýratynlygyny öňe çykarmak üçin tagalla edýändigimizi okyjylarymyz bilse, azabymyz azajygam bolsa ýerine düşdügi bolardy.*

Maýis ALIZADE.

Şenbe, 06.07.2024 ý. Edebi makalalar